

ЮВІЛЕЇ**ІНСТИТУТ МЕДИЦИНИ ПРАЦІ ІМЕНІ Ю. І. КУНДІЄВА
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ МЕДИЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ДО 90-РІЧЧЯ З ДНЯ ЗАСНУВАННЯ**

Заснування інституту припадає на 30-ті роки минулого століття, період організації та становлення Державного санепіднагляду на теренах СРСР і України. Підкреслена увага Влади до робітничого класу сприяла створенню спеціалізованих наукових установ для медичного обслуговування працюючого населення, спочатку в 1923 році в м. Харкові (тодішній столиці України), а 24 листопада 1928 року – у м. Києві на базі науково-дослідницької лабораторії Київського Робмеду. Перша назва інституту – Київський краєвий інститут патології і гігієни праці. Його основним призначенням було «дослідження і боротьба з професійними захворюваннями, професійним травматизмом і інвалідністю».

Відповідно й структура інституту містила наступні відділи: 1) клінічний (поліклініка, стаціонар, клінічна лабораторія); 2) професійний (гігієнічна, хімічна, фізіологічна лабораторії); 3) медичної статистики; 4) професійного добору; 5) санітарної просвіти. За великим рахунком визначені сфери наукової та науково-практичної діяльності збереглися й дотепер.

Перший директор інституту Б. Я. Шур зробив усе, щоб залучити до роботи в інституті відомих учених-медиків того часу. Серед них видатний учений-електрофізіолог, учень І. П. Павлова, академік В. Ю. Чаговець, який очолив лабораторію фізіології праці. Інша видатна особистість – професор Г. Л. Шкавера, учень відомого фармаколога М. П. Кравкова. Під його проводом була створена в інституті лабораторія токсикології. Професори С. В. Тартаковський і В. Г. Лазарев очолили клінічний відділ.

Перші наукові дослідження інституту були присвячені проблемам гігієни праці в сільськогосподарському виробництві, на цукрових заводах, у поліграфічній промисловості. У післявоєнні роки наукові розробки були присвячені оздоровленню умов праці в гарячих цехах металургійних заводів і на підприємствах нафтопереробної промисловості. Одночасно були значно розширені масштаби досліджень з гігієни і фізіології праці в сільському господарстві. Пізніше до наукової тематики інституту увійшли питання гігієни праці в електрозварювальному виробництві, на теплових електростанціях та інших галузях виробництва.

Досвід відомих учених, що працювали в інституті, вдало поєднувався з ентузіазмом молодих працівни-

ків. Під впливом академіка В. Ю. Чаговця відбувалося наукове становлення молодих фізіологів праці, а саме: М. К. Вітте, М. В. Лейніка, В. П. Горєва. Професор Г. Л. Шкавера сприяв творчому зростанню Г. Ф. Поллака, Л. І. Медведя.

Цілком очевидним було прагнення вчених інституту не обмежуватись вирішенням лише прикладних завдань, але й розкривати тонкі механізми шкідливого впливу чинників виробничого середовища на організм працюючої людини. Таким чином, ще в передвоєнні роки були започатковані фундаментальні дослідження з регуляції теплообміну при впливі високих температур, дослідження токсичної дії органічних сполук ртуті з використанням методу «ізолюваних органів».

Можна відзначити вагомі наукові здобутки співробітників інституту того періоду. Зокрема під проводом професора Г. Х. Шахбазяна були з'ясовані механізми теплообміну людини в умовах нагріваючого мікроклімату та впливу перепадів температур. М. К. Вітте запропонував формулу для визначення тепловіддачі організму залежно від кліматичних умов оточуючого середовища. Для боротьби з перегріванням організму професором М. А. Хвойницькою був запропонований білково-вітамінний напій.

Почин було підхоплено новим поколінням вчених, які в 1960-ті роки прийшли в інститут. Серед них Ф. М. Шлейфман, Г. Є. Жирнова, О. О. Меньшов, Е. П. Орловська, А. З. Мариняко. Саме в той час почали розробляти проблему шуму та вібрації. В Україні вона набула республіканського масштабу. У 1970–1980 роках за Постановою КМУ лабораторія шуму і вібрації інституту стала «Центральною республіканською гігієнічною і технічною лабораторією по боротьбі з виробничим шумом і вібрацією».

На сучасному етапі розвитку інституту проблема фізичних виробничих чинників далеко не є вичерпаною. Інша справа, що за нинішніх умов вона трансформувалася в проблему комбінованого впливу фізичних чинників «малої інтенсивності» (ЕМП, мікроклімат, шум, світлове середовище та ін.). Дослідження проводиться під проводом доктора біологічних наук В. І. Назаренка та кандидата медичних наук В. Г. Мартіросової.

Інша наукова школа, що сформувалась в інституті, це «школа з профілактичної токсикології». Її фундаментом був академік Л. І. Медведь. Школа отримала світове визнання під назвою «Київська школа». Її основоположним принципом було органічне поєднання фундаментальної науки з практикою.

Продовжувачами справи Л. І. Медведя були його найкращі учні – Ю. І. Кундієв та І. М. Трахтенберг. З 1964 року були започатковані фундаментальні дослідження шкірно-резорбтивної дії пестицидів на основі положень теорії «переносу». Ці дослідження успішно розвиваються під керівництвом В. В. Кірсенка та Т. О. Яструб. При цьому принципи «профілактичної токсикології» і нині успішно реалізуються. Щорічно для практики санепіднагляду розробляються сотні гігієнічних нормативів і регламентів безпечного застосування пестицидів у сільському господарстві.

Одночасно з проблемою застосування пестицидів, починаючи з 1960-х років, за особистою пропозицією Б. Є. Патона об'єктом особливої уваги науковців інституту стало електрозварювальне виробництво. Була створена лабораторія гігієни праці в електрозварювальному виробництві під проводом професора І. Т. Брашнової. З тієї пори розробка нових зварювальних електродів, зварювальних матеріалів, нових технологій зварювання відбувалась з участю та під гігієнічним контролем науковців інституту. Інститут здобув визнання як учасник розробки нових зварювальних електродів з низьким вмістом марганцю, що значно знизило ризик захворюваності зварювальників на марганцевий паркінсонізм.

Нині проводяться дослідження стосовно зменшення у складі зварювальних електродів шестивалентного хрому, що є визнаним канцерогеном (О. В. Демецька). За роки, що минули, розроблено понад 15 методичних рекомендацій і методичних вказівок щодо профілактики впливу зварювальних аерозолів на організм працюючої людини. Натепер розроблено та впроваджено методику експрес-оцінки токсичності зварювальних аерозолів, отримано патент на корисну модель.

З 1972 року спектр токсикологічних досліджень в інституті значно розширився. Була створена лабораторія промтоксикології під керівництвом академіка НАМН України І. М. Трахтенберга і започатковані систематичні дослідження з найактуальнішої проблеми сучасності – проблеми глобальних хімічних забруднювачів (важких металів).

Було здійснено цілу низку експериментальних розробок з обґрунтування основоположних принципів і методів досліджень біологічної дії важких металів, з'ясування механізмів специфічних і загальних реакцій організму на такі впливи. З ім'ям про-

фесора І. Т. Трахтенберга пов'язана розробка проблеми норми в токсикології, вікової працездатності людини в умовах впливу шкідливих виробничих чинників, а також заснування нового напрямку промислової токсикології – нанотоксикології.

У розробці проблеми токсикології хімічних сполук невід'ємною складовою є гігієнічний моніторинг хімічних забруднювачів у об'єктах довкілля та біомоніторинг їхнього вмісту в біосередовищах організму людини. Ці дослідження також розпочалися майже з часів заснування інституту і набули розвитку з 1960-х років під проводом професора М. А. Клісенко, керівника лабораторії аналітичної хімії. Нині такі дослідження забезпечені лабораторною базою світового рівня – газо-рідинна хроматографія, мас-спектрометрія, атомно-емісійна спектроскопія з індуктивно-зв'язаною плазмою та ін. Успішно розробляються оригінальні методи визначення мультизалишкових кількостей пестицидів і важких металів, аналізу сумішевих форм пестицидних препаратів в одній пробі. Це все сучасні досягнення лабораторії під проводом кандидата біологічних наук В. Ф. Демченко.

Започатковані ще академіком В. Ю. Чаговцем фундаментальні дослідження в галузі фізіології праці, про що згадувалось вище, знайшли сучасний розвиток у дослідженнях з фізіології операторської праці з високим нервово-емоційним навантаженням. Цей напрям в інституті в 1980-і роки очолив професор О. О. Нав'ятікян, академік НАН України, учень академіка П. К. Анохіна, ученого зі світовим ім'ям. Досі цей напрям залишається одним з пріоритетних в інституті. Його розробкою нині продуктивно займається професор В. В. Кальниш, доктор біологічних наук Н. А. Бобко, доктор медичних наук Г. Ю. Пишнов. Напрацьовано величезний матеріал, присвячений з'ясуванню механізмів розвитку втоми і перевтомлення в операторів, ролі при цьому монотонії праці, типу ВНД, гендерних особливостей організму. Розроблені науково-методичні основи професійного психофізіологічного добору в операторській професії. Цикл робіт «Сучасні проблеми операторської праці» отримав премію імені В. Ю. Чаговця НАН України.

Сьогодні разом з клініцистами інтенсивно проводяться комплексні дослідження з удосконалення принципів і методів психофізіологічної реабілітації учасників АТО, що постраждали від бойового стресу. Отримані унікальні дані, які, без перебільшення, не мають аналогів у світі.

В інституті систематично проводиться аналіз з професійної захворюваності населення України та визначення професійних ризиків здоров'ю серед різних категорій працівників (А. М. Нагорна, І. Г. Кононова).

Налагоджено епідеміологічний моніторинг канцерогенних ризиків працівників азбесто-цементних виробництв та працівників з підземного випробування уранових руд; розроблено нові підходи щодо профілактики професійного раку (Д. В. Варивончик).

Інститут забезпечував гігієнічний супровід робіт з поховання Ra відходів на території 30-км зони (В. І. Чернюк, М. І. Захаренко, Т. С. Чуй, О. М. Ткаченко та ін.). Було відслідковано ареал забруднення Зони і прилеглих територій сполуками свинцю після невдалих спроб загасити пожежу на реакторі (І. М. Трахтенберг, В. І. Чернюк, В. Ф. Демченко). Понад 10 років виконувались комплексні дослідження репродуктивного здоров'я сільських жінок на Ra-забруднених територіях (В. М. Чусова, А. Н. Каракашян, Т. Ю. Мартиновська). Було проведено епідеміологічне дослідження професійної катаракти в ліквідаторів аварії та обґрунтовано гігієнічний норматив Ra опромінення кришталіка, затвердженого в складі міжнародних основних стандартів радіаційної безпеки МАГАТЕ.

Клініка інституту — єдиний в Україні Республіканський профпатологічний центр для надання високваліфікованої та високоспеціалізованої медичної допомоги працюючому населенню. З перших років заснування інституту в клініці працювали відомі професори — клініцисти С. В. Тартаковський, Н. П. Лазарев, Н. П. Гілула. У різні роки клініку очолювали клініцисти — профпатологи Б. А. Кривоглаз, Г. А. Модель, О. П. Краснюк.

Під керівництвом члена-кореспондента НАМН України А. В. Басанець розроблено і удосконалено стандарти діагностики професійних захворювань. Налагоджені дослідження генетичної чутливості людини до впливу виробничих чинників, що відкриває нові шляхи для лікування та профілактики.

Щорічно в умовах поліклінічного відділення надається консультативна допомога близько 25 000 пацієнтам; в умовах стаціонару лікується понад 2000 хворих на професійні захворювання.

Нині, у зв'язку з воєнними подіями на Сході, роботу клініки частково переорієнтовано на обслуговування військовослужбовців — учасників бойових дій. Створено відділення психофізіологічної реабілітації, де надається реабілітаційна допомога військовослужбовцям на волонтерських засадах з залученням спеціалістів-психологів з Інституту психології АПН України. Реабілітаційну допомогу отримали близько 1500 учасників АТО.

Понад 50 років триває міжнародне співробітництво інституту з міжнародними організаціями ВООЗ, ФАО, МОП, ЮНЕП, ІСОН та науковими центрами — Іллінойським, Колумбійським університетами США, Інститутами медицини праці Польщі,

Сербії, В'єтнаму. Інститут є учасником двох міжнародних проектів («Біоцидний профіль України» та «Горизонт — 2020»), виконує дослідження на замовлення іноземних фірм — виробників пестицидів.

За результатами наукових досліджень і науково-організаційної діяльності інституту, як Головної Установи РПК МОЗ та АМН України «Гігієна праці і профпатологія», створена національна законодавча база в галузі гігієни праці і профпатології. За останні 5 років розроблено 635 гігієнічних нормативів і 837 регламентів безпечного застосування пестицидів.

За роки незалежності України опубліковано 25 000 журнальних статей та видано понад 100 монографій. Систематично видається фаховий журнал «Український журнал з проблем медицини праці» (з періодичністю 4 рази на рік). У Спеціалізованій раді захищено 45 докторських і 133 кандидатських дисертацій.

Нині організаційну структуру Інституту складає 5 наукових відділів, 14 лабораторій і 2 наукові групи. Загальна чисельність працівників разом з клінікою складає 227 осіб. За розділом «наука» працює 130 осіб, з них 66 наукових працівників, у тому числі 1 академік НАМН і член-кореспондент НАН України, 3 члени-кореспонденти НАМН України, 13 докторів і 28 кандидатів наук. У клініці працює 33 лікарів.

Підводячи підсумки діяльності інституту, хочу зазначити, що прогресивний розвиток профілактичної медицини потребує інтеграції з багатьма галузями фундаментальних наук — біології, хімії, фізики. Лише в цьому випадку існує можливість поглиблення уявлень про механізми шкідливої дії чинників довкілля на організм людини, з'ясування патогенезу професійних та виробничо-обумовлених захворювань, розробки та вдосконалення методів їхньої діагностики, лікування та профілактики. В умовах України це можливо насамперед через співробітництво профільних наукових установ НАМН України та МОЗ України з науковими установами НАН України.

Отже, долаючи труднощі, пов'язані з реформуванням медичної науки і охорони здоров'я України, Інститут медицини праці імені Ю. І. Кундієва продовжує активно працювати. Творчий доробок інституту в галузі фундаментальних і прикладних досліджень складає вагомий внесок у розвиток профілактичної медицини. В інституті працює знаний у світі колектив науковців, систематично поліпшується матеріально-технічна база. На нашу думку це дає підстави для оптимістичних сподівань на подальші успіхи у розвитку наукових основ медицини праці.

*Член-кореспондент НАМН України
В. І. Чернюк*